

Dragica Bebek, Vesna Ćorluka Čerkez, Indira Prguda

POVEZANOST PERCEPCIJE SOCIJALNE NEPRAVDE S AKADEMSKOM MOTIVACIJOM STUDENATA I ISPITNOM ANKSIOZNOŠĆU

SAŽETAK

Cilj provedenog istraživanja bio je ispitivanje povezanosti percepcije socijalne nepravde s akademskom motivacijom i ispitnom anksioznošću kod studenata. U istraživanju su sudjelovali studenti i studentice Nastavničkog fakulteta Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru (N = 125). Skupinu je činilo 70 studentica (56 %) i 55 studenata (44 %). Raspon dobi sudionika se kretao od 20 do 27 godina (M = 21.74, SD = 1.44). Primijenjeni su sljedeći mjerni instrumenti: Upitnik sociodemografskih karakteristika, Upitnik percepcije socijalne pravednosti za odrasle (PP-O; Družić Ljubotina, 2009), Skala akademske motivacije (AMS; Hasanagić i Bosankić, 2018) i Skala ispitne anksioznosti (ANX; Lončarić, 2014). U istraživanju je utvrđeno da sudionici, koji u većoj mjeri percipiraju socijalnu nepravdu, imaju nižu akademsku motivaciju i izraženiju ispitnu anksioznost. Rezultati provedenog istraživanja ne ukazuju na rodne ili dobne razlike u percepciji socijalne nepravde.

Ključne riječi: percepcija socijalne (ne)pravednosti, akademska motivacija, ispitna anksioznost

1. UVOD

U literaturi je navedeno više od dvadeset teorija u kojima je motivacije definirana na različite načine (Šarčević, 2017). Prema Beck (2003, str. 31), motivacija je „teorijski pojam koji objašnjava, zašto se ljudi odlučuju ponašati na određeni način, u određenom trenutku“. U osnovi motivacije je pretpostavka

da se organizam približava ciljevima ili uključuje u aktivnosti s očekivanim poželjnim ishodom ili da izbjegava one s očekivanim nepoželjnim ishodom, što Beck (2003) naziva psihološkim hedonizmom. Motivacija ima važnu ulogu u obrazovanju pri čemu je akademska motivacija opisana kao samostalan konstrukt. Novorođenčadi i djeca koja su tek prohodala, imaju prirodnu motivaciju da saznaju – zašto i na koji način se nešto događa u njihovom okruženju (Rowell i Hong, 2013). Međutim, zbog povećanja negativnih iskustava u školi, djeca ne uživaju u aktivnostima u vezi sa školom i učenjem, jer znatizelja „iščezava“ (Hasanagić i Bosankić, 2018), a neki studenti se prestanu truditi, jer misle da ulaganjem truda neće ništa postići (Rowell i Hong, 2013). Važna uloga školskih savjetnika, ali i nastavnika u akademskom okruženju, se očituje u uočavanju problema u motivaciji studenata i u njihovoj spremnosti da interveniraju u cilju promjene, tj. poboljšanja situacije (McCoach, 2002; Wang i Pomerantz, 2009).

U svrhu tumačenja razloga koji su u „podlozi“ ovakvog ponašanja, istraživači pokušavaju utvrditi faktore koji dovode do razvijanja ili slabljenja akademske motivacije. Ono što je sigurno jeste da postoji više faktora koji dovode do toga (Hasanagić i Bosankić, 2018).

Anksioznost je, vjerovatno, najčešća ljudska emocija. Prema Šerifović-Šivert (2009), njome se opisuje stanje nelagode kroz niz fizičkih i psihičkih simptoma izazvanih situacijama koje osoba doživljava kao ugrožavajuće ili opasne. Opisano stanje nelagode se javlja neovisno o tome da li se radi o realnoj ili zamišljenoj opasnosti. Kada anksiozna reakcija ostaje i nakon što je prijetnja prošla, te kada je ta reakcija previše intenzivna ili ako na bilo koji način ometa funkcioniranje, onda govorimo o anksioznim poremećajima (Benčić, 2014). Ispitna situacija je primjer izazova s kojima se osobe susreću i suočavaju na različite načine - njihovo postignuće je „izloženo“ vrednovanju od strane drugih. Simptomi ispitne anksioznosti su različiti: nervoza, nesanica, iritabilnost, teškoće u koncentraciji, somatski simptomi i opsesivne misli (Ambrosi-Randić i Ružić, 2010). Zbog sumnje u vlastite sposobnosti i smanjene mogućnosti suočavanja sa testnim situacijama, ispitna anksioznost se može posmatrati kao vrsta socijalne fobije (Zeidner, 1998, prema Karasman, 2017). Pored ranije navedenih simptoma, u situacijama procjene od strane drugih, izražena je i percepcija bespomoćnosti (Dykeman, 1994). Ispitna anksioznost

se javlja pri zamišljanju i očekivanju situacija provjere znanja, za vrijeme tih situacija i nakon njihovog završetka (Zarevski, 2002). Istraživanja pokazuju da ispitna anksioznost predstavlja važan ometajući faktor na svim akademskim nivoima - od osnovne škole do fakulteta (Sarason, 1984, prema Karasman, 2017). U istraživanju Erceg Jugović i Lauri Korajlija (2012), utvrđena je negativna povezanost ispitne anksioznosti s prosječnom ocjenom i prolaznošću na ispitima, što ukazuje da anksiozniji studenti dobivaju niže ocjene i češće ne zadovoljavaju prolazne kriterije prilikom provjera znanja.

Prema Ljubotini (2004), za članove neke socijalne zajednice od posebnog je značaja da tu zajednicu smatraju pravednom, što je izrazito važno za mlade koji svoj sistem vrijednosti grade prema postojećim socijalnim modelima. Izučavanjem i definiranjem pravde bave se različite naučne discipline poput prava, ekonomije, sociologije, psihologije i političkih znanosti. S obzirom da se neki događaj ili odnos može označiti kao pravedan ili ne, tek u interakciji pojedinca sa društvom kojem pripada ili u interakciji sa drugim pojedincima, često se govori samo o socijalnoj pravednosti (Ljubotina, 2004). Ljudi se svakodnevno suočavaju s različitim situacijama u kojima doživljavaju različite oblike nepravde. U kojoj mjeri osoba svijet oko sebe, odnosno društvo u kojem živi i svoju neposrednu okolinu doživljava pravednom ili nepravednom, može imati utjecaj na određene stavove i ponašanja te osobe, te biti motivatorom nepoželjnog ponašanja (Družić Ljubotina, 2007). Spoznaja da je svijet nepravedan psihološki može biti pogubna, osobito za mlade ljude koji još uvijek razvijaju svoj sistem vrijednosti. Doživljena nepravda u školi kod učenika može izazvati negativan stav prema učenju, jer uloženi trud nije adekvatno nagrađen. Odličan student, koji nema posao u matičnoj državi, percipira nepravdu i, nažalost, donosi odluku o odlasku u drugu zemlju, vjerujući da će drugi pravednije vrednovati njegovu stručnost (Lalić, 2003). Pravednost je značajna u gotovo svim područjima naših života – pravnom, političkom, religioznom, itd., zbog čega je postala jedna od osnovnih ljudskih vrijednosti koja usmjerava naše cjelokupno funkcioniranje. Percepcija pravednosti je u potpunosti subjektivna, jer je zasnovana na individualnoj procjeni (Galinec, 2017). Prema Taylor (2009), prisutnost pravednosti dovodi do zadovoljstva i sigurnosti, dok njeno odsustvo izaziva suprotna osjećanja. U socijalnoj zajednici, doživljaj pravde je važan za samopoštovanje svakog člana

te zajednice, kao i za njegovu simboličku i statusnu važnost. Ljudi ponekad ne znaju opisati šta neki odnos čini pravednim, međutim, veoma dobro znaju kada su njihova prava narušena (Lalić, 2003).

Ljudi na različite načine i na različitim socijalnim nivoima (pojedinačnom, mikro i makro) reagiraju na percipiranu nepravdu, što u nekim slučajevima izaziva nezadovoljstvo, a u drugima izaziva veće društvene sukobe (Lalić, 2003). Na procjenu nekog događaja kao (ne)pravednog utječe veći broj faktora. U prvom redu je to okolina - kroz mehanizme socijalnog učenja u porodici, školi i u medijima. Osjećaj nepravde koji doživimo u porodici je osnova kasnijeg moralnog razvoja ličnosti. Slično tome, percepcija socijalne nepravde u školi se odražava na samopoštovanje kod učenika. Za razliku od faze moralnog realizma, u kojoj je dječija procjena zasnovana na veličini posljedica, oko 9. godine života djeteta dolazi do promjene, jer se u obzir uzimaju i okolnosti određenog ponašanja, što se naziva fazom moralnog relativizma (Lalić, 2003).

Istraživanja percepcije u odgojno-obrazovnom procesu pokazuju povezanost pravednosti s brojnim akademskim ishodima koji imaju utjecaj na studente (Chory-Assad, 2002; Uludag i Yaratan, 2013; Vallade, Martin i Weber, 2014). Smatra se da će studenti, koji doživljavaju svoje profesore nepravednima, biti manje motivirani i manje učinkovito uključeni u odgojno-obrazovni proces (Chory-Assad, 2002). Reakcije na doživljenu nepravdu se mogu podijeliti u dvije šire skupine: povlačenje (namjerno i nenamjerno) i napad. Izostajanje aktivne reakcije može biti uzrokovano osjećajem odanosti nekoj grupi, organizaciji itd., naročito ako je izvor nepravde neka vrsta autoriteta (Lalić, 2003). Prema Berti, Molinari i Speltini (2010), pravednost u odgojno-obrazovnom kontekstu je tema kojom bi se trebali baviti svi zaposlenici obrazovnog sistema, a to su psiholozi, profesori, pedagozi, ali i drugi djelatnici koji mogu utjecati na edukacijske programe i školske propise, a time i na odluke u vezi sa odgojno-obrazovnim sistemom. Udruženim i kontinuiranim radom, ozbiljnost ove problematike bi mogle primijetiti relevantne osobe, što bi omogućilo promjenu politike obrazovnih sistema i rad na pravednijem odgojno-obrazovnom procesu. Važno je da svaki profesor razumije da njegovo, eventualno, nepravedno ponašanje (nepoštivanje dogovorenih kriterija ocjenjivanja, nemogućnost da studenti izraze svoje stavove itd.) može utjecati na emocije i ponašanje studenata na

način da umanju njihovu akademsku motivaciju, te doprinese razvoju ispitne anksioznosti. Percepcija socijalne nepravde u visokoj mjeri može dovesti do gubitka povjerenja u institucije što za posljedicu može imati i migracije iz države.

Veoma je malo dostupnih istraživanja o ovoj problematici, a naročito u Bosni i Hercegovini. Iz toga razloga u ovom istraživanju je ispitana povezanost određenih aspekata percepcije socijalne (ne)pravde s akademskom motivacijom i ispitnom anksioznošću na uzorku studenata, što je i osnovni cilj provedenog istraživanja. Ispitane su i razlike u izraženosti percepcije socijalne (ne)pravde s obzirom na rod i dob sudionika. S obzirom na dosadašnje empirijske nalaze, očekujemo statistički značajnu povezanost varijabli percepcije socijalne (ne)pravde sa akademskom motivacijom i ispitnom anksioznošću. Također, očekujemo statistički značajne rodne i dobne razlike u izraženosti percepcije socijalne (ne)pravde.

2. METODA

2.1. Sudionici

U istraživanju su sudjelovali studenti i studentice Nastavničkog fakulteta Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru (N = 125). Skupinu čini 70 studentica (56 %) i 55 studenata (44 %). Prosječna dob sudionika iznosi $M = 21.74$ ($SD = 1.44$), a raspon dobi je od 20 do 27 godina. Od ukupnog broja sudionika, šezdeset i dvoje njih je mlađe od dvadeset i dvije godine, dok ostatak uzorka čini šezdeset i troje sudionika starijih od navedene dobne granice.

2.2. Mjerni instrumenti

Upitnik sociodemografskih karakteristika - u prvom dijelu upitnika su prikupljeni podaci o rodu i dobi sudionika. Upitnik je konstruiran u svrhu provođenja ovog istraživanja.

Upitnik percepcije socijalne pravednosti kod odraslih (PP-O) - sadrži 25 tvrdnji, modificirana je verzija *Upitnika percepcije socijalne pravednosti* autora Ljubotina i Družić Ljubotina iz 2001. godine, koja je prilagođena populaciji odraslih. Svrha upitnika je mjerenje percepcije pravednosti socijalne zajednice,

odnosno društva u kojem pojedinac živi i sastoji se iz sljedećih 5 subskala: Opća nepravda u društvu, Neprovođenje zakona od strane države, Toleriranje socijalnih devijacija od strane društva, Lično iskustvo (ne)pravde i Vjerovanje u pravedan svijet. Prema Družić Ljubotina (2009), prve tri subskale koje se odnose na (ne)pravdu u društvu su zadržane i u ovom upitniku, a umjesto subskala *Percepcija pravde u školi* i *Percepcija pravde u porodici*, za odraslu populaciju su uvedene subskale *Lično iskustvo (ne)pravde* i *Vjerovanje u pravedan svijet*. Zadatak ispitanika je da uz svaku tvrdnju označi stepen slaganja sa sadržajem na skali od 5 stepeni, pri čemu 1 označava „uopšte se ne slažem“, a 5 „u potpunosti se slažem“. Rezultat na svakoj od pet dimenzija je reskaliran tako da varira od minimalno 1 (nema percipirane nepravde) do maksimalno 5 (maksimalna percipirana nepravda). Dakle, ukupni rezultat formira se subskalarno, pri čemu se zbroj rezultata unutar svake subskale dijeli s brojem čestica te subskale - minimalni rezultat unutar subskale 1 i odražava nisku percepciju nepravde, a maksimalni 5 koji odražava visoku percepciju nepravde. Čestice, od 1 do 5, 15, 16, 20 i od 22 do 27 je potrebno obrnuto bodovati. S obzirom da je ovaj mjerni instrument prvi put primijenjen u istraživanju Družić Ljubotina (2009), faktorskom analizom je provjerena i njegova latentna struktura. Provedena je faktorska analiza metodom glavnih komponentata (N = 637) – izdvojeno je pet glavnih komponentata sa karakterističnim korijenima većima od 1, a koji objašnjavaju 52.99 % ukupne varijance i mogu se smatrati značajnima u skladu s Kaiser-Guttmanovim kriterijem. Iz upitnika su izdvojene dvije čestice (17 i 21) zbog psihometrijskih svojstava koja nisu zadovoljavajuća, što se pokazalo i u našem istraživanju, pa ih nismo uzimali u obzir u daljim analizama. U cilju ostvarenja načela jednostavne strukture, matrica faktorske strukture je rotirana u varimax poziciju, pri čemu je dobiveno pet faktora za interpretaciju, a koji odgovaraju polaznoj hipotezi o pet relativno nezavisnih dimenzija koje se ispituju ovim upitnikom. Interkorelacije bruto rezultata 5 subskala koje čine ovaj upitnik, su relativno niske, što opravdava faktorsku strukturu upitnika. U istom istraživanju, pouzdanost subskala se kreće u rasponu od $\alpha = .70$, za subskalu *Vjerovanje u pravedan svijet*, do $\alpha = .82$ za subskale *Neprovođenje zakona od strane države* i *Toleriranje socijalnih devijacija od strane društva*. U našem istraživanju pouzdanost tipa unutarnje konzistencije Cronbach α iznosi

.80 za subskalu *Opća nepravda u društvu*. Za subskalu *Neprovođenje zakona od strane države*, koju po ključu čine čestice 6, 7, 8 i 9, nakon izdvajanja čestice 6, dobivena je relativno visoka pouzdanost – $\alpha = .70$. Subskala *Toleriranje socijalnih devijacija od strane države*, također, ima relativno visoku pouzdanost, koja iznosi $\alpha = .77$. Za subskalu *Lično iskustvo nepravde*, koju čine čestice 14, 15, 16, 18, 19 i 20, dobili smo nezadovoljavajuću pouzdanost, što smo korigirali izdvajanjem čestica 14, 18 i 19, nakon čega smo dobili umjerenu pouzdanost – $\alpha = .65$. Ovu vrijednost koeficijenta pouzdanosti možemo smatrati prihvatljivom, s obzirom da su u spomenutoj subskali preostala svega 3 pitanja i da je riječ o upitniku, koji je u ovoj verziji u ranim fazama istraživanja. Posljednja subskala upitnika, *Vjerovanje u pravedan svijet*, koju čine čestice 22, 23, 24, 25 i 26, nakon izdvajanja čestice 24, ima pouzdanost $\alpha = .78$.

Skala akademske motivacije (AMS; Hasanagić i Bosankić, 2018) - Vallerand i sar. (1992, 1993) razvili su Skalu akademske motivacije (Academic Motivation Scale) koja je zasnovana na teoriji samoodređenja (Ryan i Deci, 1985). Ovo je jedna od najčešće korištenih skala za mjerenje akademske motivacije. Autorice Hasanagić i Bosankić (2018) su ispitale psihometrijske karakteristike spomenute skale na uzorku srednjoškolaca Kantona Sarajevo (N = 157). Skala se sastoji iz 28 čestica i mjeri 7 subskala kojima su obuhvaćene 3 vrste intrinzične motivacije (motivacija za saznanjem, motivacija za uspjehom/postignućem i motivacija za stimulacijom), 3 vrste ekstrinzične motivacije (tip internalizirani, tip nametnuti i tip vanjske/eksternalne regulacije) i Amotivacija. Ispitanici na čestice odgovaraju na skali Likertova tipa od 1 do 7, pri čemu 1 označava „uopće se ne odnosi na mene“, a 7 „u potpunosti se odnosi na mene“. Svaka subskala sadrži 4 čestice, zbog čega je minimalan rezultat na svakoj subskali 4, a maksimalan 28. Visok rezultat na pojedinoj subskali znači izraženiju akademsku motivaciju, izuzev rezultata na subskali Amotivacija (nedostatak unutarnje želje za nastavljanjem aktivnosti). U istom istraživanju, primjenom eksploratorne i konfirmatorne faktorske analize, nisu dobivena rješenja pogodna za interpretaciju. Međutim, nakon zasebne faktorske analize, subskala intrinzične motivacije i ekstrinzične motivacije, potvrđena je originalna faktorska struktura autora upitnika. U istraživanju Hasanagić i Bosankić (2018) koeficijenti unutarnje pouzdanosti

pojedinih subskala kreću se od .77 za subskalu Ekstrinzična motivacija (internalizirana) do .84, za subskalu Intrinzična motivacija (za stimulacijom), dok je pouzdanost cijele skale .91, što je veoma zadovoljavajuće. U našem istraživanju Cronbachov koeficijent pouzdanosti subskale Intrinzična motivacija (za znanjem), kojoj pripadaju čestice 2, 9, 16 i 23, iznosi $\alpha = .87$. Za subskalu Intrinzična motivacija (za uspjehom ili postignućem), koju čine čestice 6, 13, 20 i 27, $\alpha = .85$. Subskala Intrinzična motivacija (za stimulacijom), koju čine čestice 4, 11, 18 i 25, ima unutarnju pouzdanost $\alpha = .89$. Subskala Ekstrinzična motivacija (internalizirana), koju čine čestice 7, 14, 21 i 28, ima pouzdanost $\alpha = .85$. Subskala Ekstrinzična motivacija (nametnuta), koja se sastoji iz čestica 3, 10, 17 i 24, ima pouzdanost $\alpha = .89$. Subskala Ekstrinzična motivacija (vanjska ili eksternalna regulacija), koja se sastoji iz čestica 1, 8, 15 i 22, ima pouzdanost $\alpha = .84$. Posljednja subkala, Amotivacija, kojoj pripadaju čestice 5, 12, 19 i 26, ima, također, dobru pouzdanost – $\alpha = .80$. Cronbachov koeficijent pouzdanosti cijele skale iznosi $\alpha = .92$, što je i više nego zadovoljavajuće. U našem istraživanju je korištena verzija skale na bosanskom jeziku, autorica Hasanagić i Bosankić (2018), uz izmjenu riječi u određenim česticama (3, 7, 10, 12, 14, 19, 20, 24 i 26) u cilju sadržajne prilagodbe navedenih čestica populaciji studenata.

Skala ispitne anksioznosti (ANX; Lončarić, 2014) se može primijeniti na grupi ispitanika ili u individualnom radu na višim i nižim nivoima obrazovanja. Skala predstavlja emocionalnu komponentu motivacijskih uvjerenja i namijenjena je mjerenju ispitne anksioznosti. Sastoji se iz 8 čestica za mjerenje četiri različite manifestacije ispitne anksioznosti koje su opisane u Dijagnostičkom i statističkom priručniku za duševne poremećaje (DSM-IV; APA, 1996), a to su: fiziološke, emocionalne, kognitivne i bihevioralne komponente anksioznosti. Svaka komponenta je mjerena dvjema česticama. Sudionici na skali od 5 stepeni procjenjuju u kojoj mjeri se navedene tvrdnje odnose na njih, pri čemu 1 označava „uopće se ne odnosi na mene“, a 5 „u potpunosti se odnosi na mene“. Rezultat na pojedinoj subskali ispitne anksioznosti se računa zbrajanjem procjena na česticama iz kojih se sastoji ta subskala. Ukupni rezultat na skali ispitne anksioznosti se računa zbrajanjem procjena na svim česticama. U istraživanju Lončarić (2014) rezultati eksploratorne faktorske ukazuju na homogenost i

pouzdanu jednodimenzionalnu mjeru ispitne anksioznosti. U cilju dobivanja višestrukih i pouzdanih indikatora ispitne anksioznosti, ispitana su dvofaktorska i trofaktorska rješenja – trofaktorska struktura odgovara Thurstonovom kriteriju jednostavne strukture i teorijskoj podjeli čestica na 3 komponente: fiziološku, emocionalnu i ujedinjenu kognitivnu i bihevioralnu komponentu anksioznosti. U istom istraživanju pouzdanost subskala i skale ispitne anksioznosti je provjerena koeficijentima pouzdanosti tipa unutarne konzistencije (Cronbach's Alpha) koji se kreću od .62 za subskalu Emocionalna komponenta anksioznosti, do .79 za subskalu Fiziološka komponenta anksioznosti. Unutarnja pouzdanost za cijelu skalu iznosi $\alpha = .84$. U našem istraživanju Cronbachovi α koeficijenti, redom, imaju vrijednosti .74, .78 i .77 za Fiziološku komponentu anksioznosti (čestice 1 i 2), Emocionalnu komponentu anksioznosti (čestice 7 i 8) i za Kognitivno-bihevioralnu komponentu anksioznosti, koju čine čestice 3, 4, 5 i 6. Skala ispitne anksioznosti (svih 8 čestica) ima dobru pouzdanost koja iznosi $\alpha = .87$.

2.3. Postupak

Istraživanje je provedeno na Nastavničkom fakultetu Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru. Testovi „papir-olovka“ su primijenjeni grupno, na različitim odsjecima, uz prethodno odobrenje dekana spomenutog fakulteta. Prije primjene testova, studentima je naglašeno da je ispitivanje dobrovoljno i anonimno, te da iskreno odgovaraju na svaku tvrdnju. Pri ispunjavanju upitnika sudionici nisu imali dodatnih pitanja.

3. REZULTATI

Podaci su obrađeni u programskom paketu SPSS verzija 23.0 (IBM) za operativni sistem Windows. Atributivne karakteristike su prikazane apsolutnom i relativnom frekvencijom, dok su numeričke prikazane metodama deskriptivne statistike. Na osnovu vrijednosti indeksa simetričnosti/asimetričnosti i spljoštenosti (skewness i kurtosis), zaključeno je da distribucije frekvencija varijabli ne odstupaju značajno od normalne distribucije, te su prilikom obrade rezultata korištene metode parametrijske statistike (Prilog 1). Autori Aron i

Aron (1994) ističu da jedino u slučajevima ekstremnih odstupanja distribucije od normalne, korištenje parametrijske statistike daje neprihvatljive rezultate, a Kline (2005) navodi da su ekstremna odstupanja ona prema kojima je asimetričnost (skewness) veća od 3, a spljoštenost (kurtosis) veća od 10 (sve prema Lauri Korajlija, 2010). Prije nego što smo primjenom niza t-testova ispitali statističku značajnost razlika između dvije aritmetičke sredine (za svaku varijablu), proveli smo Levenov F-test homogenosti varijanci. Pored utvrđivanja normaliteta distribucija, značajno je naglasiti da su sve skale mjerenja intervalne, što znači da su zadovoljeni preduslovi spomenutog testiranja razlika. Ispitivanje razlika među grupama je provedeno nizom t-testova za velike nezavisne uzorke, dok je korelacijska analiza izvršena primjenom Pearsonovog koeficijenta korelacije i Cohenovom interpretacijom jačine povezanosti uz izabrani nivo značajnosti od 5 %.

U nastavku su prikazane aritmetičke sredine i standardne devijacije rezultata na subskalama socijalne pravednosti, kao i značajnost rodni razlika u percepciji socijalne (ne)pravde. Iz Tablice 1 se može vidjeti da studentice u većoj mjeri percipiraju opću nepravdu u društvu u odnosu na studente. Ova razlika se nije pokazala statistički značajnom. Na osnovu prosječnih vrijednosti ostalih rezultata na subskalama socijalne pravednosti, može se reći da studentice u većoj mjeri percipiraju neprovođenje zakona od strane države, u većoj mjeri toleriraju socijalne devijacije i imaju izraženije vjerovanje u pravedan svijet, u odnosu na studente. Međutim, ni ove razlike se nisu pokazale statistički značajnima. Također, za posljednju varijablu percepcije socijalne (ne)pravde, a to je Lično iskustvo nepravde, pokazalo se da kategorija rod nema značajan efekat, unatoč tome što studenti ostvaruju više rezultate u ovom aspektu percepcije socijalne (ne)pravde u odnosu na studentice.

ISTRAŽIVANJA

Tablica 1
Aritmetičke sredine i standardne devijacije rezultata na subskalama percepcije socijalne pravednosti, te značajnost rodnih razlika u percepciji socijalne (ne)pravde

	Rod	N	M	SD	MM-MŽ	t(123)	P
OND	M	55	3.83	.81	-.25	-1.68	.10
	Ž	70	4.07	.80			
NZD	M	55	4.22	1.13	-.15	-.87	.41
	Ž	70	4.37	.75			
TSD	M	55	4.03	.92	-.16	-1.04	.30
	Ž	70	4.18	.74			
LIN	M	55	3.00	.77	.19	1.34	.18
	Ž	70	2.81	.77			
VPS	M	55	2.74	.90	-.25	-1.56	.12
	Ž	70	2.99	.89			

Legenda: OND - Opća nepravda u društvu, NZD - Neprovođenje zakona od strane države, TSD - Toleriranje socijalnih devijacija od strane države, LIN - Lično iskustvo nepravde, VPS - Vjerovanje u pravedan svijet, N – broj ispitanika, M – aritmetička sredina, SD – standardna devijacija, MM-MŽ – razlika aritmetičkih sredina između muškaraca i žena.

U Tablici 2 su prikazane aritmetičke sredine i standardne devijacije rezultata na subskalama socijalne pravednosti, kao i značajnost dobnih razlika u percepciji socijalne (ne)pravde. Iz spomenute tablice se može vidjeti da mlađi sudionici u većoj mjeri percipiraju neprovođenje zakona od strane države, toleriraju socijalne devijacije i imaju izraženije lično iskustvo nepravde, u odnosu na starije sudionike istraživanja. Dobivene razlike na osnovu rezultata t-testa se nisu pokazale statistički značajnima. Sudionici u starijoj dobnj grupi imaju izraženiju percepciju opće nepravde u društvu i više vjeruju u pravedan svijet u odnosu na mlađe sudionike, ali se ni ove razlike nisu pokazale statistički značajnima.

Tablica 2
Aritmetičke sredine i standardne devijacije rezultata na subskalama socijalne pravednosti, te značajnost dobnih razlika u percepciji socijalne (ne)pravde

	Dob	N	M	SD	MM-MS	t(49)	P
OND	M	62	3.92	.73	-.10	-.682	.497
	S	63	4.02	.90			
NZD	M	62	4.33	.97	.04	.252	.802
	S	63	4.29	.91			
TSD	M	62	4.19	.79	.15	1.015	.312
	S	63	4.04	.86			
LIN	M	62	2.93	.76	.06	.411	.681
	S	63	2.87	.79			
VPS	M	62	2.74	.93	-.29	-1.835	.069
	S	63	3.03	.86			

Legenda: OND - Opća nepravda u društvu, NZD - Neprovođenje zakona od strane države, TSD - Toleriranje socijalnih devijacija od strane države, LIN - Lično iskustvo nepravde, VPS - Vjerovanje u pravedan svijet, MI- mlađi ispitanici, SI- stariji ispitanici, N – broj ispitanika, M – aritmetička sredina, SD – standardna devijacija, MM-MS – razlika aritmetičkih sredina mlađih i starijih sudionika.

U Tablici 3 su prikazane interkorelacije dimenzija (varijabli) percepcije socijalne pravednosti i akademske motivacije. Percepcija opće nepravde u društvu u statistički je značajnoj i niskoj negativnoj korelaciji sa ekstrinzičnom motivacijom vanjske regulacije, što ukazuje na izraženiju percepciju opće nepravde u društvu, kod studenata koji imaju nižu ekstrinzičnu motivaciju vanjske regulacije. Percepcija opće nepravde u društvu statistički značajno i nisko negativno korelira i sa intrinzičnom motivacijom za postizanjem uspjeha i ekstrinzično usvojenom motivacijom, što ukazuje na slabu povezanost navedenih varijabli. Studenti koji u većoj mjeri percipiraju opću nepravdu, imaju manje izraženu ekstrinzičnu motivaciju internaliziranog tipa, kao i manju

ISTRAŽIVANJA

izraženost unutarnjih motiva za ostvarenjem uspjeha. Drugi aspekt socijalne (ne)pravde, percepcija neprovođenja zakona od strane države, ostvaruje statistički značajne povezanosti s intrinzičnom motivacijom za saznanjem i ekstrinzičnom motivacijom nametnutog tipa. Navedena dimenzija percepcije socijalne nepravde statistički značajno i pozitivno korelira i sa preostale 4 dimenzije akademske motivacije, te je u značajnoj, ali negativnoj korelaciji i sa nedostatkom unutarnje želje za nastavljanjem aktivnosti. U Tablici 3 su prikazane i statistički značajne pozitivne povezanosti toleriranja socijalnih devijacija od strane države i 4 varijable akademske motivacije, od kojih je najizraženija povezanost sa intrinzičnom motivacijom za stjecanjem znanja. Lično iskustvo nepravde je, pored percepcije neprovođenja zakona od strane države, dimenzija socijalne (ne)pravde koja statistički značajno korelira sa nedostatkom motivacije za postignućem. Posljednja dimenzija socijalne (ne) pravde, vjerovanje u pravedan svijet, nije u statistički značajnoj povezanosti sa akademskom motivacijom.

Tablica 3
Interkorelacije varijabli percepcije socijalne (ne)pravednosti i akademske motivacije

	EMV	IMZ	EMN	IMS	EMI	IMU	AM
OND	-.19*	-.13	-.09	-.15	-.21*	-.21*	-.01
NZD	.20*	.36*	.35*	.21*	.24*	.25*	-.25*
TSD	.18*	.22*	.20*	.18*	.07	.10	.02
LIN	.17	-.03	-.04	.04	.10	-.01	.32*
VPS	-.12	-.15	-.10	-.10	-.14	-.08	.01

Legenda: OND - Opća nepravda u društvu, NZD - Neprovođenje zakona od strane države, TSD – Toleriranje socijalnih devijacija od strane države, LIN - Lično iskustvo nepravde, VPS - Vjerovanje u pravedan svijet, EMV – Ekstrinzična motivacija (vanjska regulacija), IMZ - Intrinzična motivacija (za znanjem), EMN – Ekstrinzična motivacija (nametnuta), IMS - Intrinzična motivacija (za stimulacijom), EMI – Ekstrinzična motivacija (internalizirana), IMU - Intrinzična motivacija (za postizanjem uspjeha), AM- Amotivacija, * p < .05.

Tablica 4
Interkorelacije varijabli percepcije socijalne (ne)pravde i ispitne anksioznosti

	FKA	EKA	KBKA	ANK
OND	.10	-.10	-.01	-.03
NZD	-.14	-.17	-.04	-.15
TSD	.10	-.11	.04	-.01
LIN	.07	.22*	.20*	.21*
VPS	.10	.03	.07	.07

Legenda: OND - Opća nepravda u društvu, NZD - Neprovođenje zakona od strane države, TSD - Toleriranje socijalnih devijacija od strane države, LIN- Lično iskustvo nepravde, VPS - Vjerovanje u pravedan svijet, FKA - Fiziološka komponenta anksioznosti, EKA - Emocionalna komponenta anksioznosti, KBKA- Kognitivna i bihevioralna komponenta anksioznosti, ANK – Anksioznost (ukupan rezultat), * $p < .05$.

U Tablici 4 su prikazane interkorelacije varijabli percepcije socijalne (ne) pravde i ispitne anksioznosti. Jednako kao u prethodnom slučaju, dimenzije socijalne pravde su prikazane u redovima u cilju lakšeg uočavanja značajnih koeficijena korelacije. Prilikom ovog ispitivanja, dobivene su statistički značajne pozitivne korelacije jedne dimenzije socijalne (ne)pravde, a to je lično iskustvo nepravde, sa emocionalnom komponentom anksioznosti, sa rezultatima na skali ukupne anksioznosti i sa kognitivnom i bihevioralnom komponentnom anksioznosti.

4. DISKUSIJA

Rezultati ovog istraživanja ne ukazuju na postojanje rodni razlika u izraženosti percepcije socijalne (ne)pravde što je u skladu s rezultatima koje su dobili O'Connor i saradnici (1996, prema Loo, 2002) koji ističu da rodne razlike ne postoje, barem ne statistički značajno izražene. Međutim, rezultati nekih istraživanja ukazuju na rodne razlike na različitim faktorima. Tako u istraživanju koje je proveo Whatley (1993), te koje su proveli Ambrosio i

Whatley (Loo, 2002), muškarci u usporedbi sa ženama postižu više rezultate na skali «vjerovanje u pravedan svijet». Također, rezultati su pokazali da nema statistički značajne povezanosti između dobi ispitanika i percepcije socijalne (ne)pravde. U istraživanju koje je u Republici Hrvatskoj proveo Ljubotina (2004) o percepciji mladih i nekim aspektima socijalne pravednosti društva u kojem žive, sve ispitane dobne skupine mladih su neke aspekte društva u kojem žive smatrali nepravednima i to u relativno visokoj izraženosti. Rezultati dobiveni u spomenutom istraživanju su u skladu s rezultatima istraživanja Flanagana i Tuckera (1999), prema kojima mladi, u funkciji dobi, postaju svjesniji različitih oblika društvenih utjecaja.

U ispitivanju povezanosti percepcije socijalne (ne)pravde i akademske motivacije, pokazalo se da studenti koji u većoj mjeri percipiraju socijalnu nepravdu imaju nižu akademsku motivaciju. Percepcija neprovođenja zakona od strane države je statistički značajno povezana sa svim dimenzijama akademske motivacije, a percepcija opće nepravde u društvu sa ekstrinzičnom motivacijom vanjske regulacije, ekstrinzičnom motivacijom internaliziranog tipa, te intrinzičnom motivacijom za stimulacijom. Toleriranje socijalnih devijacija od strane države u značajnoj je vezi sa ekstrinzičnom motivacijom vanjske ili eksternalne regulacije, intrinzičnom motivacijom za saznanjem, ekstrinzičnom motivacijom koja je, na neki način, nametnuta pojedincu (identificirana), kao i intrinzičnom motivacijom za stimulacijom. Lično iskustvo nepravde je izraženije kod studenata i studentica kojima nedostaje unutarnje želje za nastavljanjem aktivnosti. Istraživanja percepcije socijalne (ne)pravde su rijetka na našim prostorima i ukazuju na visok stepen percepcije nepravde, kao i nepovjerenja mladih, ali i odraslih članova u naše društvo (Črpić i Rimac, 2000; Rimac 2000; Lugomer-Armano i sur., 2002, prema Družić Ljubotina 2007). Hafer i Olson (1998, prema Ćubela, 2001) izvještavaju o nekima od svojih istraživanja u kojima su ispitivali djelovanje nivoa koncepta «vjerovanje u pravedan svijet» na afektivne i bihevioralne reakcije studenata prilikom dobivanja loših ocjena i nedostatka mogućnosti za bržim završetkom sudjelovanja u dugom eksperimentu. Polazna postavka je bila da će sudionici s izraženijim rezultatima na skali Vjerovanje u pravedan svijet pokazati tendenciju da negativne ishode procjenjuju kao manje nepravedne u odnosu na one s manje izraženim rezultatima na imenovanoj

skali. Studenti koji su u većoj mjeri vjerovali u pravedan svijet su svoju nevolju procijenili pravednijom u odnosu na one s nižim rezultatima na skali pravednosti. Ovaj efekat je bio izraženiji u situaciji koja studentima omogućava izbor - koji će zadatak obavljati u prvoj, a koji u drugoj fazi ispitivanja, za razliku od onih koji nisu imali mogućnost takvog izbora. U drugom istraživanju (Hafer i Olson, 2006) rezultati ukazuju da vjerovanje u pravedan svijet ima implikacije u percepciji drugih, ali i u načinu na koji osoba doživljava samu sebe.

U ovom istraživanju nije utvrđena statistički značajna povezanost rezultata na subskali Vjerovanje u pravedan svijet (naša želja da je svijet pravedno mjesto) i varijabli akademske motivacije ni na uzorku studenata, a ni na uzorku studentica, što nije u skladu s očekivanim. Da li to znači da mladi u Bosni i Hercegovini u svojim obrazovnim aspiracijama ne polaze od pretpostavke o pravednosti jer sumnjaju u njenu opravdanost? Ovaj nalaz se čini značajnim provjeriti na heterogenijem i mnogo većem uzorku u nekima od budućih istraživanja na ovu i slične teme.

U ispitivanju povezanosti percepcije socijalne (ne)pravednosti i ispitne anksioznosti, utvrđena je statistički značajna povezanost ličnog iskustva nepravde sa emocionalnom, kognitivnom i bihevioralnom komponentom ispitne anksioznosti i anksioznošću u ispitnim situacijama općenito. Nije utvrđena povezanost ličnog iskustva nepravde sa fiziološkom komponentom ispitne anksioznosti. Anksioznost se sastoji iz dvije komponente, a to su briga i emocionalna uzbuđenost. Briga je kognitivna komponenta i odnosi se na negativne misli u vezi sa nekim događajem i njegovim mogućim ishodom, dok se emocionalna uzbuđenost odnosi na afektivne i fiziološke reakcije koje mogu biti mnogobrojne (Liebert i Morris, 1967; Arambašić, 1988, prema Durkić, 2013). Prema istoj autorici (2013), istraživanja su pokazala da se veoma i umjereno anksiozni pojedinci u situacijama ispitivanja znanja ne razlikuju u fiziološkim reakcijama organizma, već samo u kognicijama, što je u skladu s rezultatima koje smo mi dobili, pri čemu su anksiozniji studenti više usmjereni na ometajuće misli (osjećaj bespomoćnosti i zabrinutost zbog mogućeg neuspjeha neuspjeha), čime svoju kognitivnu aktivnost usmjeravaju na sadržaje nevažne za zadatak (Sarason, 1980; Wine, 1980). Također, istraživanja pokazuju da ispitna anksioznost predstavlja važan ometajući faktor na svim akademskim

nivoima (Sarason, 1984, prema Karasman, 2017). Jugović i Lauri Korajlija (2012) su utvrdile negativnu povezanost ispitne anksioznosti s prosječnom ocjenom i prolaznošću na ispitima, što ukazuje da anksiozniji studenti dobivaju niže ocjene i češće ne zadovoljavaju kriterije prolaznosti na ispitima. Mnogi autori potvrđuju statistički značajnu pozitivnu povezanost ispitne anksioznosti i akademskog postignuća. Prema Karasman (2017), takvi nalazi su utvrđeni ne samo na studentskoj (Chapell i sur., 2005; Jugović i Lauri Korajlija, 2012; Koun i Rice, 2011; Salar i sur., 2016) nego i učeničkoj populaciji, kod darovitih učenika (Goetz i sur., 2008), ali i kod učenika s poteškoćama u učenju (Lancaster i sur., 2001; Lufi i sur., 2004). U nekim istraživanjima je provjeravana izraženost ispitne anksioznosti s obzirom na rod sudionika. Utvrđeni su nekonzistentni rezultati. Nalazi nekih istraživanja potvrđuju veću prevalenciju visoko izražene ispitne anksioznosti kod studentica (Sullivan, 2002; Crowe i sur., 2007), dok drugi nalazi ukazuju na njenu veću izraženost kod studenata (Salar i sur., 2016).

5. ZAKLJUČAK

Cilj provedenog istraživanja bio je utvrđivanje povezanosti percepcije socijalne (ne)pravde s akademskom motivacijom i ispitnom anksioznošću kod studenata. Na osnovu dobivenih rezultata i suprotno očekivanom pokazalo se da nema statistički značajnih rodnih i dobnih razlika u izraženosti percepcije socijalne (ne)pravde. U skladu s očekivanim, pokazalo se da studenti koji u većoj mjeri percipiraju socijalnu (ne)pravdu imaju nižu akademsku motivaciju. Lično iskustvo nepravde je statistički značajno povezano s nedostatkom unutarnje želje za nastavljanjem aktivnosti, pri čemu je važno istaknuti da je amotivacija jedini aspekt akademske motivacije koji ostvaruje povezanost sa spomenutom dimenzijom socijalne (ne)pravde na našem uzorku. Na kraju, prema očekivanjima, pokazalo se da studenti koji u većoj mjeri percipiraju socijalnu nepravdu imaju izraženiju ispitnu anksioznost. Lično iskustvo nepravde je izraženije kod studenata i studentica koji imaju izraženiju i emocionalnu, ali i kognitivno-bihevioralnu komponentu ispitne anksioznosti.

ASSOCIATION OF THE PERCEPTION OF SOCIAL INJUSTICE WITH STUDENTS' ACADEMIC MOTIVATION AND TEST ANXIETY

SUMMARY

The aim of this study was to evaluate the association of the perception of social injustice with students' academic motivation and test anxiety. 125 students from the „Džemal Bijedić“ University of Mostar have participated in this study, 70 of whom were female (56 %) and 55 male (44 %). The age range was from 20 to 27 years ($M = 21.74$, $SD = 1.44$). The following measuring instruments were used: Sociodemographic Questionnaire, Questionnaire of Perception of Social Justice for Adults (PP-O; Družić Ljubotina, 2009), Academic Motivation Scale (AMS; Hasanagić and Bosankić, 2018) and Test Anxiety Scale (ANX; Lončarić, 2014). The study concluded that the participants who perceive social injustice to a greater extent have lower academic motivation and more pronounced exam anxiety. The results of the study do not confirm the existence of a statistically significant connection between the perception of social injustice and the age and the gender of the participants.

Key words: perception of social (in)justice, academic motivation, test anxiety

Literatura

- Američka psihijatrijska udruuga (1996). *Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje, četvrto izdanje, DSM-IV, Međunarodna verzija s MKB-10 šiframa*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Ambrosi-Randić, N., & Ružić, H. (2010). Motivation and learning strategies in university courses in italian language. *Metodički Obzori* 10, 5(2), 41- 50.
- Beck, R. C. (2003). *Motivacija: teorija i načela*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Benčić, T. (2014). *Državna matura- kako pobijediti ispitnu anksioznost!* Zdravi grad Poreč. Dostupno na: <http://www.zdravi-grad-porec.hr/strucne-teme/drzavna-matura-kako-pobijeditiispitnu-anksioznost/> (24.11.2020)

- Berti, C., Molinari, L., & Speltini, G. (2010). Classroom justice and psychological engagement: students' and teachers' representations. *Social Psychological Education, 13*(4), 541 – 556.
- Chory-Assad, R. M. (2002). Classroom justice: Perceptions of fairness as a predictor of student motivation, learning, and aggression. *Communication Quarterly, 50*(1), 58-77.
- Crowe, S.F., Matthews, C., & Walkenhorst, E. (2007). Relationship between worry, anxiety and thought suppression and the components of working memory in a nonclinical sample. *Australian Psychologist, 42*(3), 170-177.
- Ćubela, V. (2001). *Vjerovanje zaposlenih i nezaposlenih u pravedan svijet: provjera nekih postavki o individualnim razlikama*. Doktorska disertacija. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Družić Ljubotina, O. (2007). Percepcija socijalne nepravde mladih u područjima različito zahvaćenim ratom u Hrvatskoj. *Ljetopis socijalnog rada, 14*(3), 527-551.
- Družić Ljubotina, O. (2009). *Atribucija uzroka siromaštva i neke psihosocijalne značajke primatelja stalne socijalne pomoći*. Neobjavljena doktorska disertacija. Zagreb: Studijski centar socijalnog rada Pravnog fakulteta u Zagrebu.
- Durkić, A. (2013). *Povezanost samopoštovanja sa ispitnom anksioznošću studenata*. Magistarski rad. Mostar: Odsjek za psihologiju Nastavničkog fakulteta u Mostaru.
- Dykeman, B. F. (1994). The effects of motivational orientation, self-efficacy and feedback condition on test anxiety. *Journal of Instructional Psychology, 21*(2), 114-119.
- Erceg-Jugović, I., i Lauri Korajlija, A. (2012). Povezanost ispitne anksioznosti s perfekcionizmom. *Psihologijske teme, 21*(2), 299-316.
- Galinec, V. (2017). *Pravednost u organizacijskom i akademskom kontekstu*. Završni rad. Osijek: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Osijeku .
- Gottfried, A. E. (1990). Academic intrinsic motivation in young elementary school children. *Journal of Educational Psychology, 82*(3), 525-538
- Hafer, L. C., & Olson, J.M. (2006). Beliefs in a Just world and Reactions to Personal Deprivation. *Journal of personality, 54*(4), 799 – 823.

- Hasanagić, A., i Bosankić, N. (2018). Validacija skale akademske motivacije (AMS) na srednjoškolskim učenicima. *Zbornik radova islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici*, 16, 191-216.
- Karasman, K. (2017). *Ispitna anksionost, opća samoefikasnost i ciljevi postignuća kao prediktori strategija učenja*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu - Hrvatski studiji.
- Krapp, A. (1999). Interest, motivation and learning: An educational-psychological perspective. *European Journal of Psychology in Education*, 14(1), 23-40.
- Lalić, L. (2003). *Povezanost percepcije socijalne nepravde s makijavelimom i devijantnim ponašanjem kod srednjoškolaca*. Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Lauri Korajlija, A. (2010). *Perfekcionizam i anksiozna osjetljivost kao rizični faktori za pojavu anksioznih smetnji: kvantitativna i kvalitativna studija* (Neobjavljena doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Zagreb.
- Ljubotina, D. (2004). Mladi i socijalna pravda. *Zagreb: Revija za socijalnu politiku*, 11(2), 159-175.
- Ljubotina, D., i Družić Ljubotina, O. (2003). *Percepcija društvene (ne)pravde kod mladih*. Neobjavljeni rad.
- Loo, R. (2002). Belief in a just world: support for independent just world and unjust world dimensions. *Personality and Individual Differences*, 33, 703-711
- Lončarić, D. (2014). *Motivacija i strategije samoregulacije učenja: teorija, mjerenje i primjena*. Rijeka: Učiteljski fakultet u Rijeci. Preuzeto sa: https://bib.irb.hr/datoteka/791889.Loncaric_Motivacija_Samoregulacija_Ucenje_e_knjiga_3.pdf
- McCoach, D. B. (2002). A validation study of the School Attitude Assessment Survey. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 35, 66-77.
- Rowell, L., & Hong, E. (2013). Academic motivation: Concepts, strategies, and counseling approaches. *Professional School Counseling*, 16(3), 158-171. Preuzeto sa: <https://cochise.idm.oclc.org/login?url=http://search.proquest.com/docview/1368152287?accountid=7278>
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (1985). *Intrinsic Motivation and Self-determination in Human Behavior*. New York: Plenum Press.

- Salar, A. R., Baghaei, R., Zare, S., & Salar, H. (2016). The survey of the role of gender in respect to test anxiety in the city of Urmia's Medical Sciences University students in 2016. *Indian Journal of Public Health Research & Development*, 7(4), 376-379.
- Sarason, I. G. (1980). *Introduction to the study of test anxiety*. U: I.G. Sarason (Ur.), *Test anxiety: Theory, research, and applications* (str. 3-14). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Sullivan, L. (2002). The effect of test anxiety on attention and memory skills in undergraduate students. *Chrestomaty: Annual Review of Undergraduate Research at the College of Charleston*, 1, 263-273.
- Šarčević, D. (2017). *Činioci akademske motivacije učenika - efekti učeničke percepcije motivacionih stilova nastavnika*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.
- Šerifović-Šivert, Š. (2009). *Psihologija abnormalnog ponašanja*. Off set. Tuzla.
- Taylor, A. J. W. (2009). Justice as a basic human need. *New Zeland Journal of Psychology*, 38(2), 5-10.
- Vallerand, R. J. (1992). The Academic Motivation Scale: A measure of Intrinsic Extrinsic and Amotivation in Education, *Educational and Psychological Measure*, 52, 1003-1017.
- Wang, Q., & Pomerantz, E. M. (2009). The motivational landscape of early adolescence in the United States and China: A longitudinal investigation. *Child Development*, 80, 1272-1287. doi:10.1111/j.1467-8624.2009.01331.x.
- Wine, J.D. (1980). *Cognitive-attentional theory of test anxiety*. U: I.G. Sarason (Ur.), *Test anxiety: Theory, research, and applications* (str. 349-385). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Whatley, M. A. (1993). Belief in a just world scale: unidimensional or multidimensional?, *Journal of Social Psychology*, 133(4), 547-551.
- Zarevski, P. (2002): *Psihologija pamćenja i učenja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.